

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 8, גיליון מס' 12, 5 בדצמבר 2018

קולקטיבינודואליזם: הדור הפלסטיני הצעיר בין אינדיבידואליזם לקולקטיביזם והאתגר לחמאס

ד"ר הראל חורב

מאחורי מסך עשן הצמיגים ברצועת עזה, עפיפוני התבערה והבלונים הלוכדים את תשומת הלב הציבורית הפלסטינית והישראלית מראשית 2018, מתחוללת בעשור האחרון טלטלה משמעותית ביחסו של הדור הפלסטיני הצעיר אל הארגונים והמוסדות הפוליטיים הפלסטיניים, ובראשם הרשות הפלסטינית (רש"פ) וחמאס. הטלטלה הזו מתבטאת באי-אמון ואפילו בניכור של הצעירים כלפיהם, ומשתקפת בחוסר רצונם להזדהות עם המותגים הפוליטיים שלהם, כלומר כלל הביטויים הסמליים המזוהים עמם, ולא כל שכן לנהור אחריהם כבעבר. מקורותיו של תהליך זה נעוצים הן בנסיבות פלסטיניות ספציפיות והן בתמורות גלובליות המחלישות מוקדי סמכות מסורתיים, החל באליטות חברתיות ופוליטיות ותיקות וכלה בגופים מקצועיים כתקשורת הממוסדת והאקדמיה. מאמר זה מסביר את השפעות התופעה על הפלסטינים ומצביע על האסטרטגיה של חמאס להתמודד אתה כדי להמשיך לקדם את סדר היום שלו ומשימותיו.

השיח ברשתות החברתיות נותן ביטוי יומיומי לניכור שחשים כיום צעירים פלסטינים רבים כלפי המוסדות הפוליטיים שלהם, בעיקר על רקע האשמות בשחיתות וחוסר יעילות שלטונית. יש לתחושות הללו גם ביטויים מעשיים יותר. מכון פלסטיני מצא שמתוך 269 הפלסטינים שנהרגו בגל האלימות שבין אוקטובר 2015 לדצמבר 2016 (כ-170 מתוכם מפגעים בודדים ואחרים בנסיבות אחרות), רק 23% היו מזוהים עם אחד הארגונים.¹ אינדיקציה אחרת מתקבלת מהנעשה בבתי הכלא הישראליים. בסוף 2016 שהו בהם 900 עצורים ביטחוניים פלסטינים, רובם צעירים שנעצרו בתקופה זו וסירבו להזדהות עם ארגון כלשהו. שירות בתי הסוהר דיווח שמדובר בקבוצה מובחנת בקרב 6500 העצורים הביטחוניים הפלסטינים הקוראת תיגר על סמכות ההנהגות הפוליטיות בכלא – תופעה שכלל איננה מובנת מאליה לאור תפקידם המרכזי המסורתי של ההנהגות הללו בניהול חיי האסירים.

טענות לשחיתות וחוסר-יעילות אינן חדשות ביחס לרשות הפלסטינית, הנתפשת זה שנים בחלקים גדולים של הציבור הפלסטיני כנגועה בחוליים אלו. בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-2006 הייתה לכך תרומה נכבדה לניצחון חמאס, שנחשב אז כנקי כפיים בהשוואה לרש"פ. אולם בעשור האחרון נפגעה גם תדמיתו של הארגון הן בעיני שוחרי ניקיון-כפיים והן בעיני טהרנים אידיאולוגיים. ייתכן שהדבר היה בלתי נמנע ונבע מתהליך התמסדותו השלטונית והפשרות שנאלץ לבצע לאחר השתלטותו האלימה על רצועת עזה ב-2007, שהובילו גם לפרישתם של חברים רבים, בעיקר מדרגי השטח שלו. כישלון הרש"פ וחמאס להגיע לפיוס ולהסכמות על מהות יחסיהם ויחסי הגדה והרצועה, וכישלונם לקדם פתרון לבעיה הפלסטינית תורמים אף הם

הליחלשותם הציבורית. רוב הפלסטינים אינם מאמינים בשנים האחרונות בהיתכנותו של חזון שתי המדינות בו מצדדת הרש"פ. אולם מנגד, גם רעיון ההתנגדות (**מקאומה**) של חמאס שעורר תקוות לאחר נסיגת ישראל מרצועת עזה, הוכח כחסר יכולת לקדם פתרון כלל-פלסטיני, וכהרה אסון למצבה של הרצועה. לאחר שלושה עימותים קשים עם ישראל, מתקשה חמאס לחלץ אותה מהמשבר הכלכלי וההומניטרי. כתוצאה מכך איבד הציבור הפלסטיני בכלל והצעירים בפרט את האמון במנהיגיהם השונים והם מחפשים חלופות שהן לשיטתם הגונות ויעילות יותר.

האנטי-ממסדיות הגלויה של הצעירים בחברה הפלסטינית היא גם חלק מתהליך גובר של אינדיבידואליזם שגורם לחברה הסובבת לתפוש אותם כ"דור אינטרסנטי" (**אל-ג'יל אל-מצלחגי**), המהווה ניגוד גמור לדורות פלסטיניים קודמים, שהיו מחויבים לקולקטיב באופן מוחלט (**צומת**, 23 בדצמבר 2013). גם הסברים אקדמיים יותר, כגון זה של הסוציולוג ג'מיל הלאל, מאשרים את קיומם של תהליכי אינדיבידואליזציה, ומסבירים אותם במבנה הנאו-ליברלי שאימצה הרש"פ מאז 2005 המעודד לכאורה אינטרסים כלכליים אישיים על פני אינטרסים קולקטיביים.²

נראה עם זאת, שמבנה הזהות של הצעירים הפלסטינים מורכב יותר ומשלב בין אינדיבידואליזם מצד אחד, לבין המשך מחויבות לקולקטיב מצד שני. אלא שבניגוד לעבר, הצעירים הללו אינם מוכנים לקבל את התכתיב של מוקדי הסמכות המסורתיים - הארגונים הפוליטיים ואפילו משפחותיהם - ודורשים לבחור בעצמם את מוקדי הסמכות והקהילות אליהם הם מחויבים. את מוקדי הסמכות וההזדהות האלטרנטיביים מוצאים הצעירים הפלסטינים ברשת בדמות מאות קהילות שעוסקות בנושאים מגוונים, מקידום פעילויות חברתיות, דרך קהילות ששמו להן למטרה לבקר את פעילויות הרשויות והתקשורת וכלה בפורומים המעניקים לגיטימציה למפגעים בודדים (**צומת**, 5 בדצמבר 2017) ולפעילויות אחרות נגד ישראל. אכן, אירוני הוא שהארגונים הפוליטיים שעד לא מכבר היוו אלטרנטיבה למוקד הסמכות החזק של המשפחה, נתפשים כיום כמותה כחלק ממוקדי הסמכות המסורתיים.

ביטוי לגישה המורכבת של הצעירים, שניתן לכנותה כ"קולקטיבינדידואליזם", ניתן למצוא בפוסט בשם "עשרת הדיברות לכל שהיד", שפרסם בהאא עליאן בן ה-23, כעשרה חודשים לפני פיגוע רצחני שביצע באוטובוס בירושלים בנובמבר 2015. "הדיברות", שנוסחו כמעין צוואה, דרשו מהארגונים השונים שלא לנכס לעצמם את שההיד, כיוון ש"מותי היה למען המולדת ולא למענכם." באחת "הדיברות" דרש עליאן "לא לזרוע שנאה בלב בני, אם יגלה את אומתו וירצה למות עבורה, יעשה זאת ולא כנקמה על מותי." עליאן ביקש אפוא לכבד את האינדיבידואליזם של בנו ואף פטר אותו מהכפיפות לקולקטיב המשפחה, המגולמת בדמותו של עליאן עצמו. מלבד גישה אנטי-ממסדית, שיקפו "הדיברות" גם את היעדר החזון הקוהרנטי האופייני לדור הפלסטיני הצעיר ופנייה למכנה המשותף הבסיסי ביותר של התנגדות לכיבוש ונאמנות לקהילה הלאומית הפלסטינית. "הדיברות" ביטאו בבירור את השילוב בין אינדיבידואליזם לבין מחויבות קולקטיבית ובלבד שזו מוגדרת על ידי האינדיבידואל ולא נכפית עליו על ידי המסגרות המסורתיות של ארגון ומשפחה. על היות תפישותיו של עליאן דוגמה מייצגת לרבים מבני דורו ניתן ללמוד מהעובדה שהפוסט הפך לווייראלי עם עשרות אלפי "לייקים". עליאן עצמו הפך לאחד המפגעים המוכרים יותר בגל האלימות של 2015-2016 והוא מכונה "השהיד המשכיל". לזכרו אף הוקמו מפעלי הנצחה שונים, כגון קריאה בצוותא של בני נוער.

זהות מורכבת מסוג דומה מתקיימת גם מעבר להקשר הפלסטיני, בקרב דורות צעירים ברחבי העולם כולו. מחקרים עדכניים חושפים שחברות רבות בעולם נוטות לזהות את צעיריהן עם אינדיבידואליזם קיצוני, למרות ראיות שגם הם כמהים לאחריות קולקטיבית. הם מבטאים זאת באמצעות תנועות מחאה, כדוגמת Occupy Wall Street, שקמו בשנים האחרונות במזרח התיכון ובמערב סביב רעיונות מאחדים של שוויון חברתי או מאבק ביוקר המחיה שצומחים "מלמטה". זאת בניגוד להתאגדות סביב מותג פוליטי או רעיון מוכתב "מלמעלה" על ידי מוקדי סמכות מסורתיים - אליטות חברתיות ופוליטיות, האקדמיה והתקשורת הממוסדת.

להתפתחויות הללו תרמה יותר מכל הופעתן של הרשתות החברתיות ואמצעי התקשורת האינטרנטיים. אלה מאפשרים התאחדות לפעולה משותפת בסדר גודל חסר תקדים של קבוצות חברתיות ופוליטיות מגוונות, ובלבד שהרעיון שהם מקדמים ראוי.

השינוי הגלובלי הזה מחייב ארגונים ממוסדים לנטוש חלקית את המודל המסורתי של גיוס פוליטי שהתבסס על היכרות אישית, חיברות (סוציאליזציה), אינדוקטרינציה ובנייה ממושכת ויקרה של הזדהות עם המותג הפוליטי. במקומו הם יאלצו, כך נראה, לאמץ מודל היברידי של גיוס שמשלב בין הישענות על אמצעי תקשורת אינטרנטיים, לבין ניסיון לאחד סביב הרעיונות והמשימות של הארגונים. זוהי איננה משימה פשוטה משום שהיא חותרת לגיוס בדרכים חיוביות וולונטאריות, המבוססות על שכנוע וטשטוש מכוון של נוכחות המותג הפוליטי, תוך החלפת חלקים מהמבנה ההיררכי המסורתי של הארגון בהסתמכות על קשרים רופפים ופחות מחייבים בין הארגון לבין מי שאמורים לסייע בקידום סדר היום שלו. כל זאת ובלבד שמטרות הארגון תקודמנה.

זוהי האסטרטגיה בה נוקט חמאס בשנים האחרונות בשל מודעותו לשינויים החלים בקרב הצעירים, אך גם בשל הצורך להתגבר על קשייו לקיים תשתית פיזית בגדה, בה הוא נרדף הן על ידי ישראל והן על ידי הרש"פ. לפיכך, במקביל לפעולות הגיוס הממוסדות והמסורתיות, למשל באמצעות קייטנות ותכניות לימודים קדם-צבאיות בבתי הספר,³ מצמצם חמאס את השימוש בסמל הארגוני שלו בכרזות שהוא מפיץ, ומצניע את מעורבותו באירועים שונים כדי לקדם את מסריו. כתוצאה מכך, נראות לצופה מן החוץ פעולות רבות כפעולות עממיות, בלתי-מפלגתיות וספונטניות, בשעה שהן אינן כאלו. אחת הדוגמאות הבולטות היא הפעילות המתוחכמת של חמאס ברשתות החברתיות, בהן הוא מפעיל לפחות 150 אתרים וחשבונות שחלק גדול מהם איננו נושא את סמלי הארגון. האתרים הללו, ובראשם שני האתרים הגדולים ביותר בזירת המידע הפלסטינית – **שהאב ואל-קדס אל-אח'בריה**, שאחרי כל אחד מהם עוקבים כמיליון וחצי פלסטינים תושבי השטחים – מסייעים לחמאס לקבוע את סדר היום התקשורתי המתורגם לכוח פוליטי.

מעקב שיטתי אחר הטרמינולוגיה, מקורות ההפצה של המידע, השחקנים ברשת, מיקומם הפיזי (עזה) ואפילו כמה דיווחים נדירים בתקשורת, מצביעים על חמאס כמי שעומד מאחורי האתרים הללו. ובכל זאת רוב הפלסטינים אינם מודעים לכך. זה קורה משום שרובם מאמינים שהמידע המועבר אליהם באמצעות אתרים אלו איננו מזוהה פוליטית ולכן איננו מוטה, בעוד שההפך הוא הנכון. זוהי תוצאה של קונספציה מוטעית ורווחת אחרת לפיה רשת האינטרנט היא כביכול מרחב חופשי, מבוזר ושוויוני. אלא שהאמת היא שרשת המידע האינטרנטית (ולא רק היא) הופכת במרחבים רבים לריכוזית יותר ונשלטת על ידי אתרים חזקים, דוגמת **שהאב ואל-קדס**

אל-אח'ברייה, שעוקביהם הרבים מאפשרים להם לקבוע אלו רעיונות יקודמו ואלו ייבעטו החוצה.

בתקופת גל פיגועי הבודדים יצר חמאס כרזות, סרטונים וחומרים אחרים נטולי זיהוי מפלגתי שניסו לקדם באמצעות הרשתות את רעיון הפיגוע. רק לעתים רחוקות הרשה לעצמו לצאת מאחורי הקלעים ולחשוף מעט את מעורבותו. זה קרה בעיקר כאשר ניכרה הזדמנות שהארגון ביקש להעצים כדי לקדם את מטרותיו, בעקבות "הצלחתו" של פיגוע, למשל, או בהזדמנויות בהן סערה דעת הקהל הפלסטינית בשל פעולה ישראלית או שמועה כלשהי. נוסף על כך, חמאס יזם גם קמפיילים רשתיים וחוץ-רשתיים לכבוד אירועים כגון 150 יום לתחילת גל הפיגועים, או לציון 21 שנים לחיסולו של "המהנדס" יחיא עיאש, ורתם לקידום הקמפיילים הללו אתרים מסוויים ולא-מסוויים שלו. בהזדמנויות אחרות השתלט חמאס על יוזמות שצמחו בסיוע הרשתות החברתיות "מלמטה" וניכס אותן למטרותיו תוך שהוא משמר כלפי חוץ את אופיין "העממי" כביכול. הדוגמה העדכנית ביותר הן "צעדות השיבה" שהחלו באביב 2018 כיוזמה עממית, אך חמאס השתלט עליהן משנוכח בהצלחתן. גם הפרחת עפיפונים ובלוני תבערה החלה כיוזמה עממית שמוסדה על ידי חמאס ב"יחידות עפיפונים" הסרות למרותו.

המציאות הזו מבטאת אומנם את ההיחלשות של מכניזם הגיוס המסורתי של חמאס ואף של מבנהו הארגוני, אך מנגד יש להביא בחשבון שני דברים. ראשית, בשונה מארגונים היררכיים רבים מתאפיין המבנה הארגוני של חמאס במבנה רשתי מבוזר (ובעיקר מאז חיסולם ב-2004 של השיחי' אחמד יאסין ועבד אל-עזיז רנתיסי שהיו מנהיגים חזקים במיוחד), ויש בו הרבה מוקדים שיחסי הכוחות וחלוקת התפקידים שלהם אינם מוגדרים במדויק. תהליך קבלת ההחלטות, למשל מינויו של אסמאעיל הנייה ליושב ראש הלשכה המדינית ב-2017, תלוי באישורים של מוקדים שונים בתנועה, לאו דווקא היררכיים, במטרה להגיע לקונצנזוס. זהו, אם כן, מבנה גמיש המורגל להתאים את עצמו לאילוצים שונים ולהתפתחויות בלתי צפויות. שנית, בין ההתרחקות של הצעירים מהמותג המפלגתי לבין היכולת של חמאס להמשיך ולקדם את מטרותיו בדרכים אחרות – אין בהכרח קו ישר. למעשה, העובדה שחמאס מטשטש את מעורבותו מאפשרת לו לקדם את מטרותיו בקרב קהל גדול יותר מהאלקטורט הבסיסי שלו, שכן כאשר צעיר פלסטיני מושפע מרעיון או מצטרף להתארגנות באינטרנט, הוא סבור שהוא פועל במסגרת עצמאית ואיננו מודע על פי רוב ליד הנעלמה השולטת בשיח ודוחפת אותו לכיוונים הרצויים לה.

1

www.facebook.com/alqudscenterpal/photos/a.402301626623216.1073741828.191611517692229/602189769967733/?type=3

Jamil Hilal, "What's Stopping the 3rd Intifada?," *Al-Shabaka* (May 2014), 1-6, accessed December 3, 2018 at https://al-shabaka.org/wp-content/uploads/2014/05/Hilal_Commentary_En_May_20141.pdf

³ מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, "חמאס ממשיכה להעביר הכשרה צבאית לבני הנוער בבתי הספר התיכוניים הממשלתיים ברצועה כהכנה להשתלבותם בעתיד בשורותיה", 29 בנובמבר 2018, נצפה ב-3 בדצמבר 2018, ב-<https://www.terrorism-info.org.il/he/%D7%97%D7%9E%D7%90%D7%A1--%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%99%D7%9B%D7%94-%D7%9C%D7%94%D7%A2%D7%91%D7%99%D7%A8-%D7%94%D7%9B%D7%A9%D7%A8%D7%94-%D7%A6%D7%91%D7%90%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%94%D7%A0>